

Mehriban Əsədullayeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti

“ƏNCÜMƏNİ-ŞÜƏRA” ƏDƏBİ MƏCLİSİNİN AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ-İCTİMAİ FİKRİNİN İNKİŞAFINDA ROLU

Açar sözlər: Naxçıvan, ədəbi mühit, ədəbi məclis, üslub, bədii dil

Ключевые слова: Нахчыван, литературная среда, литературный межджлис, стиль, художественный язык

Key words: Nakhchivan, literary environment, literary majlis, style, figurative language

Azərbaycan ədəbiyyatının bütöv bir nəslə ədəbi məclislərdə yetişib formalaşmışdır. Ədəbi məclislər XIX əsrdə Azərbaycanda məşhur olmuş görkəmli şairlər tərəfindən yaşadıqları şəhərin qələm-kəlam sahiblərini öz ətrafında birləşdirərək, onların yaradıcılığına istiqamət verərək təşkil edilmişdir. XIX əsrdə Azərbaycanda qəzəl ədəbiyyatına maraq getdikcə güclənir, əsrin ikinci yarısına kimi hər şəhər və kənddə şairlərin, şeirə maraq göstərənlərin sayı isə durmadan artırdı. XIX əsrin birinci yarısından başlayaraq milli poeziyanın inkişafına təkan verən, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər klassik Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatı nümunələrini müzakirə edir, çağdaş ədəbi istiqamətləri müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayırdı.

XIX əsrin əvvəllərində ayrı-ayrı şəhərlərdə şairlər və şeir həvəskarları bir yerə toplaşaraq görkəmli şairlərlə ədəbi müzakirələr edər, yeni şeirləri bir-birinə oxuyar, ustad şairlərin yaradıcılıqlarından bəhrələnərdilər. Onların tez-tez bir araya gəlməsi ayrı-ayrı şəhərlərdə xüsusi məclislərin yaranmasına şərait yaratdı. Beləliklə, Azərbaycanın bir çox yerlərində ədəbi qüvvələr tədricən dərnəklər şəklində birləşməyə başladı. Getdikcə çoxalan belə dərnəklər müntəzəm şəkildə aldığı üçün onlara toplandığı yerinə, şəraitinə yaxud iştirakçıların tərkibinə görə müvafiq adlar verildirdi [3, s.15]. *Ədəbi məclislərdə dini didaktik poeziya da inkişaf etmiş, çağdaş ədəbi istiqamətləri müəyyənləşdirən poeziya nümunələri də ərsəyə gəlirdi. Şəriyyətdə imzasını tanıdan şairlər poeziyaya yeni qədəm qoyan istedadlı gənclərin yaradıcılığını təhlil edir, onların düzgün istiqamətdə formalaşmasına kömək edirdilər.*

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda fəaliyyət göstərən digər ədəbi məclislər kimi “Əncüməni-şüəra” (1831-1903) ədəbi məclisi də ümumxalq dili əsasında formalaşaraq, bədii dilin inkişafında mühüm işlər görmüş, dilimizin sonrakı inkişaf mərhələlərində baş verən prosesləri müşahidə etməyə kömək olmuşdur. Maarifçilik təkcə elm və təhsilin deyil, həm də ədəbiyyatın təbliği və inkişafına meydan açmışdır. XIX əsrdə klassik və müasir ədəbi ənənələrin, ayrı-ayrı sənətkarların qabiliyyətlərinin üzə çıxmasına imkan yaradan ədəbi məclislər eyni zamanda, gənc qələm sahiblərini yetişdirib formalaşdırmış, onları ədəbi mühitə və cəmiyyətə təqdim etmişdir. “Əncüməni-şüəra” XIX əsrin sonlarında

başlayaraq Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər kimi klassik şərq ənənələrinə əsaslanaraq milli poeziyamızın inkişafında mühüm rol oynadı. XIX əsrdə Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının geniş yayılması Naxçıvanda ədəbiyyat və mədəniyyətin sürətli inkişafına təkan vermişdir.

Naxçıvanda fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər və orada fəaliyyət göstərən şairlərimizin yaradıcılığı ədəbi dilimizin keçdiyi təşəkkül və inkişaf yolunu, dövrünün dil mənzərəsini öyrənməyə imkan verir. Məclis şairlərinin, demək olar ki, hamısı öz şeirlərini əsasən Azərbaycan dilində yazsalar da onların yaradıcılıqlarında ərəb-fars mənşəli sözlərə, eyni zamanda fars dilində yazılmış şeirlərə də rast gəlmək dövrün tələbi idi. XIX əsrdə Naxçıvanda quberniya üsul-idarəsinin formalaşdırılması regionda ədəbi-maarifçi məclislərin, yaradıcılıq cəmiyyətlərinin yaranmasına və yaradıcı qüvvələrin bu qurumların ətrafında cəmləşməsinə səbəb olur. Naxçıvan şəhərindəki “Qönçeyi-ülfət”, Ordubadda “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclislərinin üzvləri klassik ənənələri davam etdirməklə yanaşı, yeni tipli maarifçi ədəbiyyatın da əsasını qoymuşlar [5, s.57].

Bütün Azərbaycanı əhatə edən ədəbi məclislər regionların ədəbi-mədəni mərkəzi funksiyasını yerinə yetirmişdir. Burada ədəbi əsərlər oxunub müzakirə olunmuş, dövrü mətbuat nüsxələri əldə edilib mütaliə edilmişdir. Bakıda “Məcməüş-şüəra”, Naxçıvanda “Qönçeyi-ülfət”, “Əncüməni-şüəra”, Qarabağda “Məclisi-üns” və “Məclisi-fəramuşan”, Şamaxıda “Beytüs-səfa”, Lənkəranda “Fövcül-füsəha” ədəbi məclislərində ədəbiyyat məsələləri ilə bərabər, dünya hadisələri haqqında, eyni zamanda, mədəniyyət, mətbuata dair də fikirlərdən söz açılmış, müzakirələr aparılmışdır.

Belə ədəbi məclislərdən biri də Ordubadda fəaliyyət göstərən “Əncüməni-şüəra” idi. “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi klassik ədəbi ənənələrlə yanaşı, yeni maarifçi-realist ədəbiyyatının da inkişafına müəyyən təsir göstərmişdir. “Əncüməni-şüəra” (“Şairlər məclisi”) ədəbi məclisi 1831-ci ildə Şeyxəli xan Kəngərli tərəfindən təşkil edilmişdir. Şeyxəli xan Kəngərli (Kalbalı xanın ortancıl oğlu) XIX əsrin 30-cu illərində Naxçıvanda “Qönçeyi-ülfət”, Ordubadda “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisini təşkil etmişdir. “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi təşkil olunduğu ilk vaxtlarda onun iqamətgahında yerləşmişdir. Şeyxəli xan Kəngərli özü də Naib təxəllüsü ilə şeirlər yazırdı. Məclisin üzvləri Hacı Mirzə ağa Rəhim, Qüdsi Vənəndi, Usta Zeynalabdin Nəqqaş, Əhməd ağa Şəmi, Hacı Molla Hüseyin Bikəs, Məşədi Həsən Dəbbağ, Əhməd ağa Şəmi, Aslanxan Gövhər, Məmməd Tağı Sidqi və başqaları olmuşdur. Onlar əsasən klassik Şərq üslubunda yazır, bəziləri isə müasir ruhlu əsərlərə üstünlük verirdilər. Əsasən ərüz, qismən də heca vəznində yaradılan bu şeirlər mövzu dairəsinin genişliyi, sənətkarlıq rəngarəngliyi ilə də diqqəti cəlb edirdi. Məclisin rəhbəri isə Qüdsi Vənəndi olmuşdur. Çünki 1831-ci ildə “Əncüməni-şüəra”nın təşkil olunduğu vaxt Hacığa Fəqir (1836-1889) və Sidqi (1854-1903) hələ anadan olmamışdılar. Qüdsi Vənəndi (1774-1862) isə o zaman yaşının kamillik dövrünü keçirirdi və 57 yaşı var idi. Şübhəsiz ki, bu yaşlarında o, məclisə rəhbərlik edə bilirdi. XIX əsrin 60-80-ci illərində məclisə rəhbərlik edən Fəqir Ordubadi də Qüdsi Vənəndini şairlər içərisində ustad hesab etmiş və onun “Əlinə” rədifli şeirinə bənzətmə olaraq yazdığı eyni rədifli qəzəlidə öz ehtiramını bildirmişdir [1, s.27].

*Qulsın əmani-nəzər mürşidi-ustadi-əzim,
Hacı Mirzayi-Rəhim, yet sə bu əfrad əlinə.
Duta gər nəzmi-kəlamında Fəqirin bir eyb,
Əfv qulsın onu kim, düşmüyüb ustad əlinə [4, səh. 82].*

Qüdsi Vənəndinin Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeir yazması "Əncüməni-şüəra" üzvlərinin səviyyəsindən xəbər verir. Onlar həmçinin Bakı, Lənkəran, Şamaxı, Qarabağ, xüsusən Cənubi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərlə sıx yaradıcılıq əlaqələri saxlayırdılar. Məclisin fəal iştirakçılarından biri də Hacı ağa Fəqir olmuşdur [6, s.240].

Fəqir Ordubadi XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclis şeirinin sədlərini aşaraq daha geniş ictimai məzmunu malik əsərlər yaratmış tanınmış bir ədəbiyyat adamı idi. Böyük demokrat ədib Cəlil Məmmədquluzadə Fəqir Ordubadinin yaradıcılığında zamanın sözüne çevrilmiş ictimai motivlərə yüksək qiymət verərək onu "irəli görüşlü" sənətkar kimi yüksək dəyərləndirmişdir [2, s.18]. 1889-cu ildə Fəqirin vəfatından sonra "Əncüməni-şüəra" ədəbi məclisi öz fəaliyyətini görkəmli maarifçi, şair, nasir və publisist M.T.Sidqinin başçılığı ilə davam etdirmişdir. O zaman M.T.Sidqinin 35 yaşı var idi və gənc yaşlarından Fəqir tərəfindən məclisə cəlb edilmişdi. Bu dövrdə ədəbi mühitin Qüdsi Vənəndi kimi nümayəndələri Naxçıvanın yerli şairləri ilə ədəbi yaradıcılıq əlaqələri saxlayırdılar. Buna səbəb isə o zaman Naxçıvan şəhərində fəaliyyət göstərən "Qönçeyi-ülfət" adlı şeir məclisinin olması idi. Qüdsi Vənəndi bu ədəbi məclisin üzvləri ilə yaxın təmasda idi. O, "Qönçeyi-ülfət" məclisinin üzvlərindən olan şairə qadın Qönçəbəyimlə də əlaqə saxlamış və ona xüsusi məktub-tərifnamə yazmışdır [1, s.152].

"Əncüməni-şüəra"-nı qoruyub saxlayan, onun ictimai həyatla əlaqəsini möhkəmləndirən, bir çox ziyalılarla, o cümlədən Qurbanəli Şərifzadə, Nəsrulla Şeyxov, Əsədağa Kəngərinski, Cəlil Məmmədquluzadə, Paşa Sultanov, Nəcəfqulu ağa Eynəli Sultanov, Mirzə Məhəmməd Xəlilov və başqaları ilə ədəbi məclis arasında yaxın dostluq əlaqəsi quran görkəmli pedaqoq, istedadlı şair, Azərbaycanın maarifi tarixində xüsusi yeri olan Məhəmməd Tağı Sidqi olmuşdur. Məclis müxtəlif fasilələrlə fəaliyyət göstərmiş, bu görkəmli sənətkarların rəhbərliyi dövründə mütərəqqi yol tutmuşdur. Fəqirin vəfatından və Sidqinin Naxçıvana köçməsinə sonra məclis zəifləmiş, 1890-1895-ci illərdə öz fəaliyyətini dayandırmışdır. 1894-cü ildə M.T.Sidqi Naxçıvanda özünün yeni üsulda yaratdığı "Tərbiyə məktəbi" ilə əlaqədar olaraq Ordubaddan Naxçıvana köçmüş və "Əncüməni-şüəra" onun rəhbərliyi ilə bir neçə il Naxçıvanda da fəaliyyət göstərmiş və 1903-cü ildə M.T.Sidqinin vəfatından sonra bağlanmışdır [1, s.27].

Bu illərdə Mirzə Mehdi Naxçıvani, Məhəmməd Təqi Culfayi və Hüseyn Nadim Naxçıvani kimi şairlər də məclisdə fəal iştirak etmişlər. Beləliklə, ədəbi mühit təşəkkül taparaq formalaşmış və onun nümayəndələrinin sayı artmışdır.

XIX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin ən məhsuldar dövrü idi. Belə ki, Qönçəbəyim, Hacı Mirzə Ağarəhim Qüdsi Vənəndi, Hacı Fəqir Ordubadi, Məhəmmədqulu Salik Ordubadi, Məhəmməd Tağı Sidqi, Usta Zeynalabdin Nəqqaş, Əhməd ağa Şəmi, Aslanxan Gövhər, Abbas Dəhri, Hacı Molla Hüseyn Bığs, Ağ-

rəsul Əttar, Mir Həsən Divanə, Məşədi Möhsün Saətsaz, Məşədi Həsən Dəbbağ, Kəblə Əliqulu Müznib, Məhəmməd Təqi Culfayi, Cani Ordubadi, Möhtərəm Ordubadi, Molla Məhəmməd Ordubadi, Mirzə Əfsər Abdulla Ordubadi, Mirzə Mehdi Naxçıvani, Hüseyn Nadim Naxçıvani kimi ədiblər məhz həmin dövrdə yaradıcılıqlarının ən məhsuldar dövrünü yaşadılar. Bunların müəyyən bir qismi “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisinin həvəskar iştirakçıları olmuş və professional şairlər olmadıqlarından arabilir lirik və dini şeirlər yazmışlar. Bəzi şairlərin isə əldə olan şeirləri sənətkarlıq cəhətdən qüvvətli olsa da, ədəbi irsləri itib-batdığından onlar haqqında əsaslı fikir söyləmək çətindi [1, s.29].

“Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisində şairlər yeni şeirlərini oxuyur, ictimai həyatla bağlı olan şeirlərini səsləndirir, bədii fikirlərini müzakirə edir, poeziya gələri təşkil edir, bir-biri ilə dəyişirdilər. “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisində şairlər klassik üslubla bərabər, ictimai məzmunlu əsərlər yazırdı. Bu səpkidə fəaliyyət göstərən ədəbi məclislər, eyni zamanda mətbuatın olmadığı vaxtlarda insanların ictimai-siyasi həyatda baş verən dəyişikliklərdən xəbərdar olması üçün sanki bir zəmin hazırlayırdı. Demək olar ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən digər ədəbi məclislər də olduğu kimi “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisinin də milli poeziyamızın, bədii dilimizin inkişafında rolu əvəzsizdir. “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi Naxçıvanda maarifçi ideyaları təbliğ edən əsas mərkəz rolunu oynamışdır. Burada fəaliyyət göstərən sənətkarların nəsihətamiz, hikmətamiz tutumlu şeirləri əhali arasında daha tez və daha geniş ərazidə yayılırdı. Ədəbi məclislərin bir-biri ilə yaradıcılıq əlaqələrinin olması ölkədə vahid ədəbiyyat siyasətinin formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdim ki, “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisi bədii dilimizin zənginləşməsinə şərait yaratdı, klassik üslubla yanaşı müasir mövzularla əhatə olunmuş ictimai-siyasi vəziyyəti əks etdirən əsərləri yüksək sənətkarlıqla ortaya çıxartdı, eyni zamanda da, böyük ziyalılar yetişdirməkdə mühüm rol oynadı.

Ədəbiyyat

1. Əsgər Qədimov. XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti. Bakı 2010, s. 545
2. İsa Həbibbəyli. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, s. 92
3. Nəsrəddin Qarayev. XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri, Bakı 2012, s. 326
4. Ordubadi F.H. Ağlar qələm əlimdə (Tərtib, müqəddimə, şərh və lüğət filol.elm. nam., dos. Ə. Qədimovundur). Bakı: Yazıçı, 1989, s. 232
5. Saraclı M. Naxçıvan ədəbi mühitindən. Bakı, 2007, s. 80
6. Yavuz Axundlu. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, I cild, Naxçıvan, 2013, s. 312

Summary

The Role of the Literary Majlis of “Anjumani-Shuara” in Enriching Azerbaijan’s Literary Social Thought

The literary councils has important role in the development of Azerbaijani poetry in different periods. Such councils from time to time functioned not just in Baku but in different cities of the country and facilitated and paved the way for recognition of many

bright persons. XIX century can be regarded as the most productive period in respect of the emergence of the literary councils.

The literary majlis "The majlis of poets" (1831-1903) in the XIX century Ordubad literary atmosphere, the matters of formation of a literary atmosphere and its development. Poets read and discuss their new works at these Poets council that play a certain role in literary life, they hold poetry nights and musicians perform there. "Anjumani-shuara" discussions are conducted about poetry and music and young people enjoyed them.

Резюме

Роль литературного меджлиса "Энджумани-шуара" в обогащении литературного языка

В развитии Азербайджанской поэзии и обогащении художественного языка важную роль сыграли литературные меджлисы, функционирующие в различные периоды. Подобные меджлисы, которые временами собирались не только в Баку, но и в различных регионах страны, открыли путь к славе большому количеству ярких личностей азербайджанской поэзии.

Литературный меджлис "Энджумани-шуара" (1831-1903) является богатым языковым материалом, который объединил в себе национальные особенности народа и отражает род занятий, формы хозяйствования, традиции и обычаи населения региона. "Энджумани-шуара" сыграл важную роль в формировании и развитии литературной среды XIX века в Нахчывани.

Rəyçi: dos. A.Zeynalova